

KIRGIZ TÜRKÇESİNDE ZARF-FİLLER VE TÜRKİYE TÜRKÇESİ KARŞILIKLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA*

Doç. Dr. Mevlüt GÜLTEKİN**

ÖZ: Bu çalışmada Türk dilinin Kıpçak grubuna giren Kırgız Türkçesindeki zarf-fiilleri, güncel gazete metinleri ve edebi eserlerden derlediğimiz örnekler esasında basit zarf-fiiller (mesela -A/-y, -(U)B vb.), türemiş zarf-fiiller (mesela -GAndA , -GançA vb.) ve edat grubu yapısındaki zarf-fiiller (mesela -GandAn kiyin, -ArI menen vb.) olarak üçe ayırıp ele aldık ve daha önceki bilimsel çalışmaları da dikkate alarak bunların işlevleri, bazılarının morfofonetik değişimleri ve dikkat çekici bazı cümle bilgisi özelliklerini Türkiye Türkçesiyle de karşılaştırmak suretiyle değerlendirdik..

Anahtar Kelimeler: zarf-fiil, çekimsiz fiiller, morfoloji, Kırgızca, zarf yan cümlecığı.

A Study on Gerund in Kirgiz and Their Counterparts in Turkish

ABSTRACT: Gerund, which are used frequently in Turkic languages along with verbal nouns and participial in infinite clauses express different relations to the content of a verb followed such as synchronous, preterit, posteriori, manner, binding, up temporality, goal etc. We study in these article gerunds in Kirgiz, which is a member of the Kipchak Turkic, using materials taken from newspapers and literary works published in Kirgizia. We classify gerund in Kirgiz as simple gerund (e.g. -A/-y, -(U)B etc.), derived gerund (e.g. -GAndA , -GançA etc.) and gerund which have the form of a postpositional phrase (e.g. -GandAn kiyin, -ArI menen etc.). We compare the gerund in Kirgiz with those of Turkish from the standpoint of their functions and syntax used in both Turkic languages.

* TÖMER ve Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yabancı Diller Yüksek Okulunun ortak organizasyonu ile Kırgızistan'ın Bişkek şehrinde 12 Mayıs 2011 – 14 Mayıs 2011 tarihleri arasında yapılan '9. Uluslararası Dünyada Türkçe Öğretimi Sempozyumu: Çağdaş Türk Yazı Dillerinin Öğretimi' sempozyumunda okunan bildirinin gözden geçirilmiş biçimi.

** Niğde Üni. Fen-Ed. Fak. TDE Böl. mevlutgultekin@yahoo.com

Key Words: gerund, infinite verb forms, morphology, Kirgiz, adverbial clauses

GİRİŞ

Çalışmanın Amacı ve Kapsamı

Amacımız, Kırgız Türkçesinde zarf-fiilleri konu edindiğimiz bu çalışmada, isim-fiil ve sıfat-fiillerle birlikte yan cümleciklerde sıkça kullanılan zarf-fiillerin Türk Dilinin Kıpçak grubuna giren Kırgız Türkçesindeki durumu ve Kırgız Türkçesindeki zarf-fiillerin, Oğuz grubunun bir üyesi olan Türkiye Türkçesindeki karşılıkları üzerinde durarak bunların Kırgız Türkçesindeki işlevleri ve bazılarının *morfofonetik* durumları, yapıları ve dikkat çekici kimi cümle bilgisel özellikleri ile ilgili tespitlerle Kırgız Türkçesi gramer araştırmalarına küçük de olsa bir katkıda bulunmaktır. Ancak kullandığımız malzeme çok sınırlı olduğundan elde ettiğimiz sonuçlar kesin bilgiler olarak değil, geçici tespitler olarak kabul edilmelidir. Zarf-fiillerin birleşik fiillerdeki işlevleri ve kimi zarf-fiillerin kişi ekleri alarak zaman ifade etmeleri bu araştırmanın sınırlarını çok genişleteceğinden çalışma dışında bırakılmıştır.

Çalışmada Kullanılan Bazı Terimler

Girişik cümle: Yapısında, isim-fiil (-mA, -mE, -(y)Iş), sıfat-fiil [(y)An, -DIK, -(y)ACAK vb.] veya zarf-fiil [(y)IncA, -(y)IncA, -(y)ErEK vb.] eklerinden bir veya bir kaçının yüklemleyici (predicator) olarak bulunduğu ve en az bir yan cümleyle bir temel cümleden oluşan cümlelere verilen ad (Özkan, M; Sevinçli, V. 2008: 168).

Temel cümlecik: Birleşik cümlelerde yapısal açıdan bağımsız olan ve çekimli bir fiile sahip, tek başına ayakta kalabilen cümlecik “İngilizce: *main clause* (Bussmann 1998: 716 ve 1142).

Yan Cümlecik: Birleşik cümlede, temel cümlecikten önce gelen, kendisinden sonraki temel cümleciğe şekil ve anlamca bağlı olan ve onun bir ögesi olarak onu çeşitli yönlerden belirten, niteleyen, tek başına müstakil bir anlam taşıyamayan ve yüklemine genellikle isim-, sıfat- veya zarf-fiillerin oluşturduğu cümlecik. Türk dilinde yan cümlecikler de, temel cümlecikler gibi, özne, yüklem, nesne ve dolaylı tümleç ögelerini alma yeteneğine sahiptirler (İngilizce: *subordinate clause*).

Zarf-fiil yan cümlecigi: Yüklemi, bir fiil tabanı ile bir zarf-fiil ekinden oluşan yan cümlecik.

Zarf-fiil yan cümlecikleri genellikle temel cümleciklerin bir ögesi olarak bağlama, zaman, durum, sebep, amaç vb. anlamları verirler.

Çalışmada Kullanılan Malzeme

Bu çalışmada kullanılan Kırgız Türkçesi ile ilgili malzeme, Kaynakça bölümünde gösterilen ve haftalık olarak çıkan *Obon* ve *Tamçı* gazetelerinin birer nüshası ile Alımkul, Aytmatov, Cunosov ve Eraliyevin bazı eserlerinin taranması ile elde edilmiştir.

Zarf-fiil Terimi ve Tanımı

Kırgız Türkçesi gramer kitapları ve dil bilimi sözlüklerinin tamamında zarf-fiil karşılığı olarak *çakçıl* terimi kullanılmaktadır ve Kırgız Türkçesi dil bilimi sözlüklerinde Rusça *deepriçastie* karşılığı olarak verilmektedir. Yani Kırgız Türkçesinde terim bir tek kavramla karşılanmaktadır. (Sartbaev 1958: 117, Akunova vd 2009: 66, Dıykanov, Kudaybergenov 1957: 145, Üsenaliev, İmanaliev 2010: 82, Oruzbaeva 1972: 90, Omarov, Osmanova 2004: 225, Abduvaliev 2008: 198, Tursunov 1960: 3, Sadıkov, Sağınbaeva 2010: 234).

Türkiye Türkçesinde ise zarf-fiil terimi karşılığı kullanılan terimler konusunda Türk dilcilerinin ortak bir terimde birleşemedikleri ortaya çıkmaktadır. Görebildiğimiz Türkiye Türkçesi dil bilgisi kitapları, dil bilgisi ve dilbilim sözlüklerinde ise zarf-fiil karşılığı olarak Ergin (1972: 580) *gerundium*, Vardar, Hatiboğlu (1982), Hengirmen (1999) ve Gencan (1975) *ulaç*, Ediskun *bağ-fiil* ve *ulaç*, Korkmaz (1992: 178) ve Topaloğlu (1989) ve Banguoğlu *zarf-fiil* terimini (Banguoğlu (2000: 427) *zarffiil* (biçiminde tiresiz yazıyor), Gürsoy Naskali *zarf-fiil* ve *gerundium* terimini (1997: 86), Vardar ve Koç *ulaç* terimini (1992: 273), Bilgegil *bağ-fiiller* terimini kullanmıştır. Türk dil bilgisinde farklı kavramlarla karşılanan ve bazen dilcilerin aynı kavramı kullanmakla birlikte farklı yazımları tercih ettiği bu terim, Osmanlıcada *şiga-i rabtiyye*, *şiga-i şıla*, İngilizce *gerund*, Almanca *Konverb* ve *Gerundium*, Fransızca *gerondif*, *konverbe* sözcükleri ile karşılanmıştır (Öztürk 2002: 1).

Dıykanov-Kudaybergenov, *çakçılar* olarak isimlendirdikleri zarf-fiilleri “*Kişi ve zaman göstermeden, esas fiilin ilave hareketini bildiren fiilin özel biçimine zarf-fiiller denir*” (1957: 145) biçiminde tanımlamaktadırlar. Bu tanım Akunova vd. (2009: 66) tarafından da kabul edilmiştir.

Üsenaliev ve İmanaliev ise zarf-fiil hakkında “*Zamanı ve kişiyi göstermeden esas fiili daha iyi vasıflamak için ilave eylemi bildiren fiilin biçimine zarf-fiiller denir.*” (2010: 82) demektedir.

Orozbayeva, Rusça *deepriçastie* karşılığı Kırgız Türkçesi *çakçıl* terimini kullanmakta ve bunu şöyle tanımlamaktadır: “*İlave ya da yardımcı eylemi bildirerek esas eylemin özelliğini gösteren fiilin özel formasıdır*” (Orozbayeva 1972: 90).

Omarov-Osmonova ise zarf-fiili “*fiil özelliğini koruyarak dil bilimsel sayı, kişi, zaman kategorisine göre halen çekime girmemiş fiilin özel biçimidir*” (2004: 225) diye tanımlamaktadırlar.

Grammatika Kirgizskogo Literaturnogo Yazıka adlı eserde *deepriçastie* başlığı altında verilen zarf-fiillerin tanımı şöyledir: “*Çekimli fiil biçimiyle ifade edilen eylemle ilişkili olarak başka bir eylemi nitelleyen, fiilin çekimsiz biçimidir*”(1987: 294).

Türk dilcileri ise zarf-fiili şöyle tanımlarlar:

Korkmaz, zarf-fiili “*Cümlede yüklem anlamını çeşitli yönlerden etkileyen, fiilden -(y)A, -(y)I, -DIktA, -(y)ArAk, -ken, -mA, -Dan, -mAksIzIn, -(y)IncA, -(y)Ip, -Dıkça gibi belirli bazı eklerle yapılan, kişi ve zaman belirtmeden, soyut bir hareket kavramı anlatan, bir esas fiilden sonra gelerek yardımcı fiillerle birleşik fiil kuran ve zarf olarak fiilin anlamını zaman ve yer bakımından tamamlayan kelime.*” (Korkmaz 2003: 251) biçiminde tanımlamaktadır.

Berke Vardar yönetiminde hazırlanan *Dil Bilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü* adlı eserde *ulaç* olarak belirtilen terim “*Eylemden türeme, çoğunlukla belirteç işlevi yerine getiren eylemsi. Türkiye Türkçesinde ulaçlar kişi ve kesin bir zaman aktarmaz, öğeleri bağlayıcı bir özellik taşır.*”(Vardar 1980: 148) şeklinde tarif edilir.

Koç, *ulaç* olarak isimlendirdiği zarf-fiilleri hakkında şu bilgileri vermektedir:

“*Eylemden türetilmiş eylemsi. Ulaça, bağ fiil ya da zarf-fiil de denir.*”

Eylemliler ve ortaçlar gibi ulaçlar da girişik tümce kurmaya yarar ancak bunun yanı sıra bir belirteç olarak eylemin nasıl olduğunu, durumunu, yerini ve zamanını da belirtir.” (Koç 1992: 273).

Bilgegil, *fiilimsiler* başlığı altında *bağ-fiiller* olarak isimlendirdiği zarf-fiillerle ilgili olarak “*Fiil kök ya da gövdesinden teşkil oldukları halde bağlaç niteliği taşıyan; fazla olarak nefislerindeki eylem kavramından dolayı yan cümleciklerde yüklem görevi alan kelimelerdir.*” (Bilgegil 1982: 283) demektedir.

Banguoğlu, *Türkiye Türkçesinin Grameri* adlı eserinde *yatk fiiller* başlığı altında zarf-fiillerle ilgili şu bilgileri verir: “*Zarf-fiiller fiilin zarf işleyişine girmek üzere aldığı özel şekillerdir, zamana bağlı değildir, olumsuz ve edilgen görünümlerine girerler, zarf-fiillerin, sıfat fiiller gibi iyelik ekleri alanları ve almayanları vardır.*” (Banguoğlu 2000: 427).

Türkiye Türkçesi ve Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında, zarf-fiillerin fiilden zarf-fiil ekleriyle türedikleri, kişi ve zaman göstermedikleri ve kendinden sonra gelen asıl eylemi niteleyerek cümlede zarf tümlecisi işlevinde kullanıldıkları belirtilmektedir. Korkmaz bu tanıma zarf-fiillerin birleşik fiillerin birinci unsuruna gelerek yardımcı fiille birlikte birleşik fiiller kurabildiklerini de ekleyerek tanıma daha belirgin hale getirmiştir. Bu araştırmacıardan Banguoğlu ise bazı zarf-fiil eklerinin iyelik eki alabileceğini belirterek diğerlerinden ayrılmaktadır. Gerçekten de aşağıda göreceğimiz gibi bazı türemiş zarf-fiiller iyelik eklerini alabilmekte dolayısıyla kişi ve sayı da belirtebilmektedir.

Kırgız Türkçesindeki zarf-fiiller üzerine 1960 yılında *Azırkı Kırgız Tilindeki Çakçılar* adlı bir monografi hazırlayan Askar Tursunov, Kırgız Türkçesinde *çakçıl* teriminin 1939 yılından beri kullanıldığını belirterek, zarf-fiillerin morfolojik ve semantik özelliklerini şöyle belirtir:

1. “Anlamsal olarak kendinden sonraki esas fiilin ilave eylemini göstererek onun anlamını tamamlar, belirtir.

2. Kırgız Türkçesindeki zarf-fiiller asıl zarf-fiil anlamında kullanıldığında kişi, zaman, sayı göstermezler, zamanı kendinden sonraki asıl fiil gösterir” der.

3. Birleşik fiillerde zarf-fiil birleşimin birinci unsuruna gelir ve asıl eylemi gösterir:

okup ciber “okumaya başla”, *bara catat* “gidiyor” vb.

4. *-a, -y, -ıp*, şimdiki, gelecek ve geçmiş zamanı kurduğunda ve kişi eklerini aldığı anda asıl zarf-fiil anlamında değil, zaman kurma işlevinde kullanılmış olur.

5. Çekimli fiiller konuşma anını esas alan zamanı gösterirken zarf-fiiller kendinden sonraki esas fiili temel alan zamanı (öncelik, sonralık, eş-zamanlılık vb.) gösterirler.

6. Çekimli fiiller cümlenin yüklemine kurarken zarf-fiiller cümlenin zarf tümlecini, bağlı cümlenin yüklemine kurarlar.

Zarf-fiillerin Özellikleri

Tursunov, zarf-fiillerin **fiisel özellikleri** konusunda şu bilgileri verir:

1. Zarf-fiiller de eylemi bildirirler.
2. Zarf-fiiller de çatı kategorisine sahiptirler ve kendilerinden önce gelen kelimeleri yönetirler.
3. Olumsuz biçimleri kurulabilir.

Zarf-fiillerin zarfsal özellikleri:

1. Verdikleri anlam itibarıyla zarf-fiiller de zarflar gibi esas fiilin amacını, sebebini, zamanını, halini vb. bildirirler.
2. Zarf-fiiller de zarflar gibi çekimsiz unsurlardır.
3. Zarf-fiiller de zarflar gibi cümlede zarf tümleci işlevi görürler.
4. Sıfatlara gelen derecelendirme eki *-ıp,- -ip* biçimli zarf-fiillere de gelebilir:

Al **korkuburaak** süylöp cattı¹ (Tursunuv 1960: 115 vd.)

“O **biraz korkarak** konuşuyordu.”

Zeynep Korkmaz, zarf-fiillerle ilgili şunları söyler: “Zarf-fiiller bir yanıyla fiil, bir yanıyla da zarf özelliği taşıyan gramer kategorileri oldukları için, fiil yönleriyle yalnızca hareket ve zaman kavramını karşılarlar zarf yönleriyle de bir oluş ve kılışın durum ve tarzını bildirme niteliğine sahiptirler. Bu nedenle cümlede şahsa ve zamana bağlı bir yargı bildirmeyen; ancak, yargı bildiren fiiller yanında onların onlardaki oluş ve kılışın durum ve tarzını belirleyen zarf görevi yüklenirler, daha kestirme bir anlatımla zarf-fiiller, fiillerin zarf görevi yapan yardımcılarıdır.

Her türlü fiil kök ve gövdelerine belirli eklerin getirilmesiyle oluşturulan zarf-fiillerde de, fiillerdeki asıl anlam değişmez, bu yönüyle ad soylu zarflardan ayrılırlar. Yalnız erte, öte, göre vb. örneklerde görülen kalıplaşma yoluyla adlaşmış bazı türleri vardır.

Zarf-fiiller, sıfat fiiller gibi ad çekimi, iyelik ve çokluk ekleriyle genişletilmezler. Ancak bazı ad fiiller ve özellikle sıfat fiiller; iyelik ve ad çekimi ekleriyle genişletilerek zarf-fiil grubuna geçebilirler.

Zarf-fiiller, bile bile, açarak, delip, okumadan, yeşerince örneklerinde görüldüğü gibi ya tek başlarına kullanılırlar yahut da aç-a bil, bak-a kal, düş-e yaz, gid-i ver örneklerinde görüldüğü gibi, bir esas fiille bir yardımcı fiilin oluşturduğu birleşik fiillerde yer alırlar” (Ankara 2003: 983-984).

Zarf-fiillerin Sınıflandırılması

Türk Dilinde Zarf-fiil konusunu ele alan araştırmalarda zarf-fiillerin tasnifi konusunda bir birlik görülmez.

Türk gramercilerinden Zeynep Korkmaz Türkiye Türkçesindeki zarf-fiilleri yapılarına göre üçe ayırır:

¹ Çalışmamızda Kırgızca örnekler Kasaboğlu Çengel’in (2005) kullandığı transkripsiyon alfabesiyle verilmiştir, ancak η yerine, ñ kullanılmıştır.

1. Gerçek zarf-fiiller (-ya, -yl, -yu, -arak, -ıp, -ınca, -yalı, -madan ve -ken)

2. Ad-fiil ve sıfat-fiillerle kurulan zarf-fiiller (-maksızın, -makla, -dıkça, -acağın vb.)

3. Değişik yapıdaki zarf-fiiller (-r...-maz, -dı mı, -sa) biçiminde bölümlendirir.

Korkmaz, Türkiye Türkçesindeki zarf-fiilleri işlevlerine göre ise:

1. Tarz bildiren zarf-fiiller [-(y)A, -(y)ArAk vb.]

2. Zaman bildiren zarf-fiiller (-arak, -(y)ınca, -(y)Ip)

olarak iki bölümde incelemiştir.

Askar Tursunov yukarıda anılan eserinde Kırgız Türkçesindeki zarf-fiilleri yapılarına göre:

1. Basit zarf-fiiller (-a, -y, -p)

2. Birleşik zarf-fiiller (-ganı, -mayınça, -gança vb.) olarak ikiye ayırıp incelemiştir.

Kasapoğlu Çengel de, *Kırgız Türkiye Türkçesi Grameri* adlı eserinde zarf-fiiller konusunu işlerken Tursunov'un bu sınıflamasını esas almıştır.

Biz de bu çalışmamızda zarf-fiilleri yapılarını esas alarak:

1. Basit zarf-fiiller (-A/O, -y, -(I)p/-(U)P, -sA/-sO).

2. Türemiş zarf-fiiller (-gAnçA, -gAnI, -mAyInçA vb.).

3. Edat grubu yapısındaki zarf-fiiller (-gAndAn kiyin, -gAn sayın, -gAn soñ, -gAn boydon, -gAnI menen, -ArI menen vb.) olarak üçe ayırarak inceleyeceğiz.

Kırgız Türkçesindeki Zarf-fiiller ve İşlevleri

I. Basit zarf-fiiller:

Bu zarf-fiil biçimleri köken olarak daha küçük parçaya ayrılamazlar.

I.1. -A, -O², -y ekleriyle kurulan zarf-fiiller:

Bu zarf-fiillerin daha ana Türkçe döneminde bulunduğu tahmin edilmektedir (Serebrennikov-Gadcieva 1979: 233; Tenişev 1988: 471).

² Çalışmamızda A: a, e ; O: o, o; I: ı, i ve U: u, ü ünlüleri yerine, G: k, g, D: t, d , B: p, b ünsüzleri yerine kullanılmıştır.

Zarf-fiilin Morphonolojisi

Kırgız Türkçesinde bu zarf-fiilin beş değişik biçimi (*allomorphu*) vardır:

-a, -e, -o, -ö ünsüz fiil tabanlardan sonra, -y ünlü fiil tabanlardan sonra kullanılır:

bar-a, kel-e, bolo, kör-ö, sana-y.

Bu zarf-fiilin olumsuz biçimi, olumsuzluk ekine -y gelmesiyle, -bAy biçiminde kurulur

(-bay, -boy, -böy, -pay, -pey, -poy, -pöy):

barbay “varmadan”, *ketpey* “gitmeden”, *bolboy* “olmadan”, *körböy* “görmeden” vb. (GKY 1987: 295).

Zarf-fiilin İşlevleri

Kırgız Türkçesinde -a, -e, -y ekiyle kurulan zarf-fiiller birçok işlev ve sahiptirler. Biz bu araştırmamızda bu zarf-fiillerin şu anlamlarını tespit edebildik:

1. Zarf-fiil, temel cümlecikteki çekimli fiille eş zamanlı olarak gerçekleşen bir eylemi bildirir:

Orozmat eerde çalkalay berip, argası tügöngön kişiçe ontodu: -o, kokuy-oy, carıktık, menin tört müçölüm soo bolup, kolumdan kelse, özüm ele bayagıday kaptardı arabaga ırgıtıp-ırgıtıp ciberip sakıldata aydap ketpeyt belem (Camiyla: 8).

“Orozmat eğerin üstünde sallanmaya devam ederek çaresiz bir insan gibi iç çekti: Oof, of, dünya, benim gücüm kuvvetim yerinde olsa da elimden gelse, bizzat kendim, eskisi gibi, çuvalı arabaya fırlatıp fırlatıp atıp sakırdatarak sürmez miydim.”

2. Zarf-fiil, temel cümlelerin fiilinden önce gerçekleşen bir eylemi bildirir

Bol, balam, ertereek attanıp, tömönkü, aylga cete konolu (Ala-Too) (KTTS: 105)

“Haydi, oğlum erkenden hazırlanıp aşağıdaki köye varıp konalım”

kün bata kelet.(Camiyla: 5)

“...gün batınca gelir.”

3. Tek kullanılan zarf-fiil, genellikle temel cümlecik eyleminin tarzını, gerçekleşme biçimini bildirir:

*Kumgandı **enkeyte** şaşpay kolumdu cuup koltuguma arçıdım da...*(Camiyla: 10)

“Güğümü **eğerek** acele etmeden elimi yıkayıp yenime sildim ve...”

Tekrarlı kullanılan biçimse sürerlik ya da tedricilik bildirir:

***bara-bara** düynölük ır önörünön nuskaluu salttarınan talim aldı* (Eraliev: 6)

“**Gittikçe** ladini şiir sanatının örnek geleneklerinden eğitim aldı”

4. Aşağıdaki örnekte –A ekli zarf-fiil, Türkiye Türkçesindeki –AsIyA ekli zarf-fiil karşılığı kullanılmıştır:

*Meni **ölö** kızganat* (Obon: 2)

“Beni **ölesiye** kıskanıyor.”

5. -A, -y zarf-fiil ekinin *koy-* fiilinin olumsuz biçimiyle oluşturduğu birleşik fiil, Türkiye Türkçesine “–mAdAn edememek” yapısıyla çevrilebilir:

*...öydökü ayılgandar akıykat kep ekenine inanbay **koyboyt*** (Eraliyev: 7)

“...yukarıda söylenenlerin doğru olduğuna inan**madan edemez**”

Zarf-fiilin Yardımcı Kelimelere (Edatlara) Dönüşmesi

Bu zarf-fiilin, kalıplaşarak bağlaca ve edata da dönüştüğü tespit edebildiğimiz örnekler şunlardır:

***Basa** “ayrıca” <bas-a*

***Basa**, enendi saal çoçutkan bir nerse bar ele* (Camiyla: 14)

“**Ayrıca** anneni korkutan bir şey vardı.”

***Canaşa** “yanyana” <canaş-a*

*Kolhoz uyuşulganda atalarımız karoo-caylardı bir cerden **canaşı** turguzuptur.*(Camiyla: 5)

“Kolhoz kurulduğunda babalarımız avluları bir yerde **yanyana** yapmışlar”

***caraşa** “uygun olarak”*

*Ak süyüniün kursantına **caraşa**.*

Ulam müçüp cetpey cürüü köp eken (Eraliyev: 22).

“Ak sevginin sevincine **uygun olarak**.

Sürekli koşturup ulaşamamak çokmuş”

Koşo “birlikte” <koş-o

*Mına, cıygan-tergenimizdi biz çal-kempir **koşo** alıp ketmek be-
lek...(Camiyla: 14)*

“İşte derip topladığımızı **birlikte** alıp biz ihtiyar karı koca gitmez
miydik...”

Közdöy “-e doğru” <közdö-y

*tigini **közdöy** ciyirkeniçtüü tükürüp, cerde catkan ayrını iynine sa-
lup, unçukpay çetke bastı. (Camiyla: 18)*

“...Diğerine **doğru** iğrenççe tükürüp yerde duran dirgeni omzuna
alıp sessizce kenara çekildi.”

Ötö “çok”, “aşırı” <öt-ö

*Çapandın caman sapatı **ötö** ele köp da kaysı birin aytayın (Obon:
2)*

“Çapan”ın kötü yönü **çok** fazla ki, hangi birini söyleyeyim.”

Tarta “itibaren”, “başlayarak” <tart-a

*1-maydan **tarta**(Obon: 4)*

“1 mayıstan **başlayarak**...”

toltura “dolusu” <toltur-a

*Kanıbek, Daniyar, Zamir cana men bolup bir araba **toltura**
paktanı uurdap, ertenki kündögü planga koşup koyçubuz (Obon: 3)*

“Kanıbek, Daniyar, Zamir ve ben birleşip bir araba dolusu pamuğu
çalıp ertesi günkü plana ekliyorduk.”

I.2. -(I)p/-(U)p ekli Zarf-fiiller

Zarf-fiilin Morphonolojisi ve Türkiye Türkçesinden Farkı

Ünlüyle biten fiillere -p; ünsüzle biten fiillere ünlü uyumuna göre -
ip/, -ip, -up, -üp biçiminde eklenir: *başta-p* “başlayıp”, *oku-p* “okuyup”,
al-ip “alıp”, *iç-ip* “içip”, *bol-up* “olup”, *kör-üp* “görüp”.(Kasapoğlu Çen-
gel 2005: 306)

-P, -m ile biten bazı fiil tabanlarına -p zarf fiili geldiğinde bazı fo-
netik değişiklikler olur: son ses düşer ve ünlü uzar: *çap* “kesmek” + -
ip=çaap, *tap* “bulmak” + -ip =taap, *cum* “kapatmak” + -ip =cump, ancak
büzülmemiş *cumup* biçimi de kullanılır (KTG: 297).

Bu zarf-fiil Türkiye Türkçesinde -(y)Ip biçimindedir, yani ünlüyle biten fiillerle, mesela *başla-yıp* örneğinde olduğu gibi, y'li biçimleri kullanılır.

-(I)p/-(U)p ekli Zarf-fiilin İşlevleri

-(I)p ekli zarf-fiil, Kırgız Türkçesinde bizim taradığımız metinlerde çok sık kullanılmaktadır ve bağlama işlevi dışında birçok işleve de sahiptir:

1. Temel cümlecikten önce gerçekleşen yan cümlecigi “ve” anlamıyla şeklen bağlı olduğu temel cümlecige bağlar. Diğer zarf-fiillerden farklı olarak niteleme değil de bağlama (sıralama) işlevi gören bu zarf-fiil, ek tekrarını engelleyerek uzun metinlerin kurulmasında önemli bir görev yapar. Bu zarf-fiilin tarihi ve çağdaş Türk lehçelerindeki asıl işlevi bu bağlama görevidir:

Barıp kızmat kıl (Tamçı: 29)

“Gidip çalış (Git ve çalış).

*Uçurunda biz çaştık **kılıp** bulardın barkın bilbegendirbiz* (Obon: 3)

“Zamanında biz çocukluk **yapıp** (**yapmışız ve**) bunların kıymetini bilmemişiz”

2. Bu zarf fiil, temel cümle ile aynı zamanda gerçekleşen yan cümlecigi bildirir, yani eş-zamanlılık ifade eder:

*...apam anı (kattı)... koluna alıp kagazdı uçurup ciberçüdüy **abaylap** karmap, üç burçtuk kılıp kayra büktöyt.* (Camiyla: 21)

“...Annem onu (mektubu) ... eline alıp uçuracak gibi **dikkatle** tutup üçgen biçiminde yapıp tekrar katlıyor.”

3. Bu zarf fiil, temel cümlecigin tarzını bildirir:

Meni körgöndö kündöy bolup açılıp

“Oo, eceke” dep betimen ööp **kubana** uçuraşat (Tamçı: 3)

“Beni gördüğünde güneş olup açılıp “Oo, ablacığım” diyerek yüzümden öpüp **sevinerek** karşılar.”

4. -Ip ekli zarf-fiil tekrarlı olarak da kullanılabilir ve yan cümlecik eyleminin kuvvetliliğini ya da sürekliliğini bildirir:

*Al eköö biz **alışıp-küröşüp** kubalanaşıp da ketebiz* (Camiyla: 14)

“O ve **ben yarışıp güreşip** kovalaşarak gideriz”

5. -(I)p ekli zarf-fiiller, +LA- isimden fiil yapma ekinde sonra gelip kalıplaşarak zarf yapma eki olarak da kullanılmaktadırlar:

Cındap *süyösünbü, anda köz-karaşın menen, casagan mamileñ menen bildir.* (Obon3)

“**Gerçekten** seviyor musun, o zaman bakışlarınla, yaptığın muameleyle göster.”

6. Bizim, metinlerde tespit edemediğimiz ancak bazı gramer kitaplarında belirtilen bir durum da *-ıp* ekli zarf-fiilin, *-ıraak* karşılaştırma ekiyle de birleşebileceği ve bu yapının yan cümlecik eyleminin tam gerçekleşmediğini ya da onun tarzını bildirdiği hususudur:

Al **gülübürök** *süylödü*

“O **hafif /biraz gülerek** söyledi”

Alım *menin aldım* **korkuburaak** *kirdi*

“Alım benim yanıma **biraz korkarak** girdi” (Kasapoğlu Çengel 2005: 297, 307)

Zarf-fiilin Sentaksı

Tek ya da ikili kullanılan zarf-fiil, temel cümlenin gerçekleşmesine ilişkin çeşitli zarf tümleci işlevi yapar ve genellikle bağlı olduğu fiilden önce gelir. Bu zarf-fiilin kurduğu yan cümlecik, konuşma dilinde ve şiirde, temel cümlecikten sonra da kullanılabilir.

Üy kuruştı carışa,

Üstün körtöp, sır kılıp (Cunusov 1985: 67)

“Ev kurdular yarışarak,

Üstünü süsleyip sırlayarak”

Zarf-fiilin Yardımcı Kelimelere (Edatlara) Dönüşmesi

-(*I*)*p* ekli zarf-fiiller kalıplaşarak zarf, bağlaç, edata dönüşme eğilimine sahiptirler. Bizim tespit edebildiğimiz bazı örnekler şunlardır:

Baştap “Başlayarak”, “itibaren” <*başla-p*

1946-cıdan **baştap** *Uluttuk kanalda iştedim* (Tamçı: 3)

“1946 yılından **başlayarak** Milli kanalda çalıştım.”

Bolup “olarak”, “sıfatıyla”

...mektepe *mugalim* **bolup** *işteym* (Tamçı: 3)

“...Okulda öğretmen **olarak** çalışıyorum.”

Dep “diye”, “diyerek”

2) *Karaçi, maga munday sms geliptir, okusañ **dep** özü körsötöt* (Obon:

“Baksana, bana şöyle bir sms gelmiş okusan **diye** kendisi gösterir”
Karap “göre”, ”uygun olarak”

2) *Ar bir kızmatkerdin aylığı iş tacrybasına **karap** kötörülöt* (Tamçı:

“Her bir çalışanın aylığı iş tecrübesine **göre** yükseltilir.”

I.3. –sA/-sO Ekli Zarf-fiil

Türk Dilinde, şart biçimi olarak bilinen –sA/-sO biçimi şart işlevi dışında, hemen hemen bütün Türk lehçelerinde özellikle de konuşma dilinde, bazen zarf-fiil olarak gösterilebilecek bir işlevle kullanılmaktadır (krş. Yüce 1999: 123).

Bu anlamda –sA/-sO biçimi Kırgız Türkçesinde kendisinden sonra temel cümlenin eyleminin gerçekleştiği zaman yan cümlecığı kurar.

Zarf-fiilin İşlevleri

1. Bu zarf-fiil, temel cümlecikten önce gerçekleşen yan cümlecikleri gösteren zarf-fiil cümlecikleri kurar:

*Caqşı cağı bir nersege **taarinsa**, bat ele cazılıp ketet*(Obon: 2)

“İyi tarafı, bir şeye **kırılrsa** hemen neşelenir”

2. Bu zarf-fiil, temel cümlecikle aynı zamanda gerçekleşen yan cümlecikleri gösteren zarf-fiil yan cümlecikleri kurar:

*Munabıyanı –Camal ece **oy noso** men Uzaktın rolun oynogom*
(Obon: 3)

Munabiya’yı Camal abla **oy narken** ben Uzak’ın rolünü oynadım.”

3. Aşağıdaki örneklerde zarf-fiil yan cümlecığı, temel cümlecığın sebebini belirtmektedir:

*Albette, birinçiden **tolkundandım**, anan bir çeti abdan süyündüm, atayın işenip **körsötüp catsa*** (Obon: 2)

“Elbette, birincisi heyecanlandım, sonra öbür taraftan çok sevindim, çünkü hususiyetle güven **gösterip duruyor.**”

*Maga eç kim belek **berbese** namıstana baştadım* (Obon: 3)

“Bana hiç kimse hediye **vermediğinden** mahcup olmaya başladım”

Zarf-fiilin Sentaksı

4. Bu zarf-fiil, girişik cümlelerde genellikle bağlı olduğu temel cümlecikten önce gelerek zarf tümleci olarak kullanılırken aşağıdaki cümlede *-sa* ekli zarf-fiil yan cümlecığı, temel cümlecikten sonra gelmekte ve onun nesnesi olarak görev yapmaktadır:

Elim tileyt – ömür suusu tınç aksa (Eraliyev: 13)

“Halkım, ömür suyunun huzurlu akmasını diliyor” (bu örnekteki *-sa* zarf-fiil değil istek bildiriyor, cümle yapısı değiştirilerek alındığı için zarfmiş gibi gösteriliyor)

Zarf-fiilin Yardımcı Kelimelere (Edatlara) Dönüşmesi

-SA ekli zarf-fiil eki *bol-* fiiliyle kalıplaşarak *bolso* ‘ise’ anlamında kalıplaşmıştır ve kendinden hemen önceki unsuru kuvvetlendirerek belirtmektedir:

Çapa bolso, kiçine ele dayardanıp turup, eñ cogorku dengeelde atkarıp koydu (Obon: 2)

Çapa ise sadece biraz hazırlanarak en yukarı seviyede icra etti”

Azır bolso, Kudayga şügür, könüp kaldık (Obon: 2)

“Şimdi ise Allaha şükür, alışıp gittik.”

Aşağıdaki örnekte *-sa* ekli zarf-fiil kalıplaşarak modal kelimeye (kiplik) dönüşmüştür:

Buyursa, küzündö al’bom çırgarganı catabız (Obon: 2)

“İnşallah, sonbaharda albüm çıkarmak niyetindeyiz”

II. Türemiş Zarf-fiil Biçimleri

Bazı araştırmalarda “birleşik zarf-fiiller” olarak da incelenen türemiş zarf-fiil biçimleri genellikle sıfat-fiiller, nadiren isim-fiiller ve onların üzerine gelen hal ve isim çekim ekleriyle yapılıdır (Koraş 2008).

II.1. *-ArdO/-OrdO;-rdA* ekli Zarf-fiiller

Zarf-fiilin Ekinin Yapısı

Bu biçimler, *-Ar/-Or;* *-r* belirsiz gelecek zaman sıfat-fiil ekiyle *+dA/+dO* bulunma hâli ekinin birleşmesinden oluşmuştur.

Zarf-fiilin Morphonolojisi

-*ArdO/-OrdO*;-*rdA* ekli zarf-fiiller ünlüyle biten fiil tabanlarına –*rda/-rde*; -*rdö*, ünsüzle biten fiil tabanlarına ise –*ArdA/-OrdO* biçiminde gelir.

Zarf-fiilin İşlevleri

Biz, taradığımız metinlerde bu zarf-fiil biçimiyle sıkça karşılaşmadık ve bu yapının şu işlevlerini belirleyebildik:

1. Bu zarf-fiil Türkiye Türkçesindeki “–*iken*”, “–*DığI zaman*” ekli zarf-fiil karşılığı olarak kullanılmaktadır.

Al ubakta bir roldu oynoordo körköm keneşke körsötçü (Obon 2)

“O zaman bir rolü oynarken jüriye göstermiş”

Ar dayım yolgo çıkarda men uşul alkagı cönököy cıgaçtan casalğan süröttün aldına gelip turar... (Camiyla: 13)

“Her zaman yola çıkarken ben bu çerçevesi basit bir tahtadan yapılmış resmin önüne gelip dururdum.”

2. Türkiye Türkçesindeki “–*DığIndA*” ekli zarf-fiil karşılığı olarak kullanılmaktadır:

Andan kaytıp konbaynga kayrılıp

Emi catıp, közü iline başlarda (Eraliev: 18)

“Oradan dönüp biçerdöverciye seslenip

Yeni yatıp, uyuklamaya başladığında.”

II.2.-*BAstAn/-BOstOn* Ekli Zarf-fiiller

Zarf-fiilin Ekinin Yapısı

Bu ek , -*BAst/-BOst* olumsuz sıfat-fiil eki ile +*tAn/+tOn* çıkma hali ekinin birleşmesinden oluşmuştur.

Zarf-fiilin Morphonolojisi

Tonluyla biten fiillere -*b*'li; tonsuzla biten fiillere -*t*'li şekiller eklenir:

al-bastan “almadan”, *kel-besten* “gelmeden”, *kör-böstön* “görmeden”, *ket-besten* “gitmeden” (Kasapoğlu Çengel 2005: 311).

Zarf-fiilin İşlevleri

-BAstAn/-bOstOn ekli zarf-fiiller, temel cümlecğin, zarf-fiil yan cümlecği gerçekleşmeden meydana geldiğini bildirirler:

Oynop-külüüp talıkpastan işteylik

Cırgal zaman,kündöy suluu doorun da (Alımkul: 10)

“Oynayıp gülüp **yorulmadan** çalışalım,

Mutlu zaman,güneş gibi güzel çağımda.”

“Emi balam **keçikpesten** keler” dep

Emçek bergen enem kütöt alıskı. (Eraliev: 17)

“Hemen çocuğum gelir **gecikmeden** diyerek

Meme veren annem bekler uzaktaki.”

*Ar dayım çığarmaçılıkta **toktoboston** emgekteneli...* (Obon: 2)

“Her zaman üretimde **durmada**n çalışalım...”

II.3. -GAnI/-GOnU (-GAlI/ -GOIU) ekli Zarf-fiiller

Zarf-fiilin Yapısı

Bu ek -gAn sıfat-fiil ekine +lı sıfat yapma ekinin gelmesiyle oluşmuştur.

Ekin Morphonolojisi ve Dağılımı ve Türkiye Türkçesindeki İşlev Farkı

-GAnI/-GOnU (-GAlI/ -GOIU) ekli zarf-fiiller, tonsuz ünsüzle biten fiillere -KAnI/-KOnU (-KAlI/ -KOIU) biçiminde, ünlüyle ve tonlu ünsüzle biten fiillere ise -GAnI/-GOnU (-GAlI/ -GOIU) biçiminde eklenirler.

Yazı dilinde - gAnI, ağızlarda ve konuşma dilini yansıtan eserlerde -gAlI biçimi kullanılır.

-ganı ekinin Türkiye Türkçesindeki biçimi olan -alı sadece zamanı gösterirken, -ganı Kırgız Türkçesinde hem zamanı hem de amacı ifade eder:

Zarf-fiilin İşlevleri

Bu zarf-fiilin işlevleri şunlardır:

1. Temel cümlecğin amacını gösterir:

*Ata-enesinen **kabar alganı** kelgender bolobu?* (Tamçı: 2)

“Anne babasında **haber almak için** gelenler oluyor mu?”

*Bıçak satıp **alganı** bazarga barıp kaldık* (Obon: 3)

“Bıçak *satın almak için* pazara gittik.”

2. Temel cümleciğin, zarf-fiil yan cümleciğinden beri gerçekleştiğini ya da gerçekleşmediğini gösterir. (Tursunov: 32)

*Zarıldı universitetti **bütünü** körö elekmin*

“Zarıl’ı üniversiteyi **bitireli** görmedim”

*Al cayloogo **ketgeni** kele elek*

“O yaylaya **gideli** gelmedi” (AKAT: 455).

II.4. *-mAyInçA/-mOyUnÇO* ekli zarf-fiiller

Zarf-fiilin Yapısı

Bu zarf fiil *-mA* olumsuzluk ekine, *-yIn* zarf-fiil eki ve daha sonra da sınır ifade eden *-çA* ekinin birleşmesiyle oluşmuştur, yani *-mayınça* eki *<-ma + yın + ça* biçiminde oluşmuştur

(AKAT: 457)

Zarf-fiilin İşlevleri

Bu ekin işlevleri şunlardır:

1. Zarf-fiil yan cümleciği, temel cümlecikten önce gerçekleşir ve bu yapı, Türkiye Türkçesine “*-mAyInçA*” yapısıyla aktarılabilir:

***Aytmayınça** kim bilet, **açmayınça** kim köröt*

“**Söylemeyince** kim bilir, **açmayınca** kim görür.” (atasözü)

Hadiste ayılğan: “Allanı, anın elçisin canınan artık körmöyünçö adam beyişi bolo albayt” dep (Tamçı: 4)

“Hadiste söylenmiştir: Allahı, onun elçisini canından üstün görmeyince insan cennetlik olamaz, diye.”

2. Temel cümlecikteki iş ve hareketin gerçekleşmesi bu zarf-fiil yan cümleciğiyle şarta bağlanır:

*Kaysı bir adamın col karacatı cetip tursa, acılıkka **barıp kelmeyinçe** bu parzdan kutulbayt* (Tamçı: 4)

“Hangi adamın yol parası yeter de, hacca **gidip gelmezse** bu farzdan kurtulmaz.”

II.5. –GANÇA/-GONÇO ekli Zarf-fiil

Zarf-fiilin Yapısı

–GANÇA/-GONÇO ekli zarf-fiil, -GAN sıfat-fiil ekine –ÇA sınırlama ekinin gelmesiyle oluşmuştur.

Zarf-fiilin İşlevleri

–GANÇA/-GONÇO ekli zarf-fiil yan cümlecisi, temel cümlecinin sınırını gösterir:

Bir colu tüz efirge çoğuu çıgıp kalıp, efir ayaktagança külgönbüz.(Tamçı: 3)

“Bir defasında canlı yayına beraber çıkıp yayın bitene dek güldük”

Men antip-muntip arabanı kayrgança karasam Camıyla narı cakta iştep catkan kelinderge cügürüp ketip, alar menen bir nerselerdi tamalaşa aytışıp, kubalaşıp da ketiptir (Camiyla: 20)

“Ben şöyle böyle arabayı cevirene dek baksam Cemile öte tarafta çalışmakta olan kadınların yanına koşup gidip onlarla bir şeyleri şakalaşarak söylüyor, kovalıyordu.”

Atam ustakanadan kaytkança Sadık akemdin katına coop cazdım (Camiyla)

“Babam atölyeden dönünceye dek Sadık ağabeyimin mektubuna cevap yazdım.”

II.6. –GIÇA/-GUÇO ekli Zarf-fiil

Zarf-fiilin Yapısı

Gelecek zaman bildiren –GI/-GU sıfat-fiil eki ile +ÇA/+ÇO ekinin birleşerek oluşturduğu zarf-fiil ekidir.

Ekin İşlevleri

Kırgız Türkçesinde –gıça/-giçe, -guça/-güçe, -kıça/-kiçe, -kuça/-küçe ekli zarf-fiil, –GANÇA/-GONÇO ekli zarf-fiille aynı işlevi yüklenir (Kasapoğlu Çengel 2005: 316).

1. Zarf-fiil yan cümlecisi, temel cümlecinin sınırını gösterir:

Alar çoñoynuça ...saktansam bolobu (Tamçı: 4)

“Onlar büvüyene dek ... korunsam olur mu?”

2. Zarf-fiil yan cümlecisi, temel cümlecikle karşılaştırma gösterir:

Ayıl başı **bolguça**, suu başı *bol deyt emespi, siz emne başı bolguñuz kelet* (Obon: 5)

“Köy başı **olacağına** su başı ol demezler mi, siz neyin başı olmak isterdiniz”

II.7. –GANDA/-GOnDO ekli Zarf-fiiller

Zarf-fiilin Yapısı

–GANDA/-GOnDO eki, geçmiş zaman bildiren –gAn sıfat-fiil eki ile +DA bulunma hali ekinin birleşerek oluşturduğu zarf-fiil ekidir.

Zarf-fiilin İşlevleri

–GANDA/-GOnDO ekli zarf-fiil yan cümlecığı, temel cümlecığın zamanını gösterir ve Türkiye Türkçesine “-iken”, “-DığI zaman” yapılarıyla aktarılabılır:

*Konserttik zalga **kirip turganbızda** kolyaskada cürgön mümkünçülüğü çektelgen kız kelip “Nazgül keldibi!” dep katuu süyüngönünön kıykırıp da ciberdi.* (Tamçı: 2)

“Konser salonuna **girerken** malul arabasındaki özürlü kız gelip “Nazgül geldi mi!” diye aşırı sevindiğinden bağırıverdi.”

Düynölük klassikanı oynop catkanımda atayın dayardangan biyeler bolot (Tamçı: 3)

“Dünya klasiklerini oynarken özel olarak hazırlanmış danslar olur.”

Irdap catkanda biri-biri-bizdi karap ırdaşıtız kerek bolçu (Obon: 2)

Türkü söylerken birbirimize bakıp söylememiz gerekti.”

*Poyemanı **okup oturganda** al oruşçadan kotorulbay ele nakta Kırgız tilinde caralganday tuyum kalat* ((Eraliyev: 4)

“Poemayı **okurken** o Rusçadan çevrilmeyip sanki saf Kırgız dilinde yaratılmış hissi kalıyor.”

*Eköbüz Taşkenttegi teatraldık okuu cayıda **okup cürgönübüzdö** mamilebiz cakın bolup ketti*(Obon: 3)

“İkimiz Taşkentteki tiyatro okulunda **okuduğumuzda** ilişkimiz yakınlaştı.”

*Bir colu **urganda** köz aynegim tüşüp ketti.* (Tamçı: 2)

“Bir defasında **yurduğunda** gözlüğüm düştü.”

*Eñ birinçi sahnada **çıkanda** kandaý sezimder boldu ele* (Obon: 2)

İlk kez sahneye **çıkduğımızda** hangi duygular vardı.”

*Maksat meni **karaganda**, men eldi karap, ce teskerisinçe olup, abdan sürdüp külkübüz kelgen* (Obon: 2)

“Maksat bana **baktığında**, ben seyircilere bakmıştım ya da tersine olup çok mahçup olmuştuk ve gülesimiz gelmişti.”

*Azır bolso men **cumuş casap** catkanda al oturup alsa kıcırim kelip ketet* (Tamçı: 3)

Şimdi ise, ben **iş yaparken** o oturup dursa öfkeleniyorum.”

*Men başka işterge tak mamile casaym, birok coldoşuma **kelgende** erkeley tüşöm* (Tamçı: 3)

“Ben başka işlere dakik muamelede bulunuyorum, ancak eşime **geline** nazlanıyorum.”

Zarf-fiilin Yardımcı Kelimelere (Edatlara) Dönüşmesi

Bu zarf-fiil biçimi kalıplaşarak edat ve kipliğe de dönüşebilir:

Karaganda “göre”

*KRnın basma söz kızmatsızlığının bildirgenine **karaganda...*** (Obon: 4)

“Kırgızistan Cumhuriyeti’nin basın dairesinin **bildirdiğine göre...**”

*Çının **aytkanda**, azır ceke konsert berüü kıyın* (Tamçı: 3)

Doğrusunu **söylemek gerekirse**, şimdi solo konser vermek zor.”

II.8. -GAndAN, -GAndIktAN Ekli Zarf-fiiller

Zarf-fiilin Yapısı

Bu zarf-fiil eki, -GAn sıfat-fiil ekine, (+LİK ismden isim yapma eki ve) +TAN ayrılma hâli ekinin gelmesiyle oluşmuştur.

Zarf-fiilin İşlevleri

Bu yapı, temel cümleciğin sebebini gösteren zarf-fiil yan cümlecikleri kurar ve Türkiye Türkçesine“-DıġIndAn” (dıġı+iyelik eki için) biçimiyle aktarılır:

*Natal’ya Smirnova kayra-kayra küyöösü cönündö aytıp, andan da interv’yi algıla **degeninen** 4-kabatka çıktık* (Tamçı: 2)

Natalya Smirnova tekrar tekrar eşi hakkında konuşup onunla da söyleşi yapın **dediği için** 4. kata çıktık.”

*Kesibim – pianistka **bolgonduktan** uşul tarmakta köp konkurstarga katışıp kelgem* (Tamçı: 3)

Mesleğim piyanistlik **olduğundan** bu alanda çok müsabakalara katılıyorum.”

*Repertuarımdağı ırlar bir neçe tilde **bolgondukton**, menin ugarman – küyörmandarım da ar türdü uluttardan* (Tamçı: 3)

“Repertuarımdaki türküler birçok dilden **olduğundan**, benim dinleyici hayranlarım da türlü türlü uluslardan.”

*Menin içki düynömdü cakşı bilet cana çıkkinçılık kılbastıgıma közü **çetkendikten** maga toluk kanduu işenet* (Tamçı: 3)

“Benim iç dünyamı iyi bilir ve israf kılmayacağıma **inandığından** bana tam olarak güveniyor.”

Zarf-fiilin Sentaksı

Aşağıdaki örnekte zarf-fiil yan cümlecığinin anlamı yapının başına gelen *sebebi* bağlacıyla kuvvetlendirilmiştir:

***Sebebi** bala kezimen muzıka düynösündö **cürgöndüktön**, ır menin çaşoomdun bölüp algıs bölüğü* (Tamçı: 3).

Cünkü çocukluk dönemimden itibaren müzik dünyasında **olduğundan** türkü benim yaşamımın ayrılmaz bir parçasıdır.”

II.9. -GANINA Ekli Zarf-fiiller

Zarf-fiilin Yapısı

Bu zarf-fiil eki, -GAN sıfat-fiil ekine +NA yönelme ekinin gelmesiyle oluşmuştur.

Bu yapıda sıfat-fiil ekine iyelik ekleri getirilerek zarf-fiil cümlecığinin birinci kılıcı işaretlenebilir.

Zarf-fiilin İşlevi

Bu yapı, temel cümlecığin başlama zamanını gösteren zarf-fiil yan cümlecikleri kurar ve Türkiye Türkçesine “-(y)AII (-den beri)” biçimiyle aktarılır:

*Natal’ya Smirnova menen Kanat Koyçumanov karılar üyünön tabışıp **baş koşkonuna***

2 cıl boluptur (Tamçı: 2)

“Natalya Smirnova ile Kanat Koyçumanov yaşlılar evinde tanışarak **evleneli** 2 yıl oldu.”

II.10. –GANDAY Ekli Zarf-fiiller

Zarf-fiilin Yapısı

-GAN sıfat-fiil ekine +DAy karşılaştırma ekinin gelmesiyle oluşan bu yapı tarz gösteren zarf-fiil cümlecikleri kurar, bu yapıda sıfat-fiil ekine iyelik ekleri getirilerek zarf-fiil cümlecığının birinci kılıcı işaretlenebilir.

Zarf-fiilin İşlevleri

Bu yapı, temel cümlecığının nasıl gerçekleştiğini gösteren zarf-fiil yan cümlecikleri kurar ve Türkiye Türkçesine “-Dığı gibi” biçimiyle aktarılır:

*Boluptur, aytkanıñız **aytkanday** orundalat* (Çalkan) (KTTS: 106).

“Tamam, söylediğiniz, **söylendiđi gibi** yerine getirilecek.”

“Üy-bülödö kazan-ayak kağışat” **değendey** keede aytışa ketip, kay-
ra ele caraşıp alabız. (Tamçı: 2)

“Ailede tencere ile fincan kavga edermiş **dendiği gibi** bazen atışıp sonra yeniden barışveririz.”

II.11. –GANGA Ekli Zarf-fiiller

Zarf-fiilin Yapısı

-GAN sıfat-fiil ekine, +GA yönelme ekinin gelmesiyle oluşmuştur.

Zarf-fiilin İşlevleri

Bu yapı, amaç bildiren zarf-fiil yan cümlecikleri kurar, bu yapıda sıfat-fiil ekine iyelik ekleri getirilerek zarf-fiil yan cümlecığının birinci kılıcı işaretlenebilir. Bu yapı, Türkiye Türkçesine “-mAk için” biçimiyle aktarılır:

*Kaliça, Zamir, Murat, Sayra anan men bolup darbız **soygongo** bı-
çak satıp alganı bazarga barıp kaldık* (Obon: 3)

“Kaliça, Zamir, Murat ile ben birleşip karpuz **kesmek için** bıçak satın almaya pazara girdik.”

II.12. –A/-O; -y AlAktA Yapısındaki Zarf-fiiller

Zarf-fiilin Yapısı

Bu ek, –A/-O; -y AlAk sıfat-fiil ekine –tA bulunma hâli ekini almasıyla oluşur:

Zarf-fiilin İşlevleri

Bu zarf-fiil, temel cümlecğin, zarf-fiil yan cümlecği gerçekleşmeden oluştuğunu bildirir ve Türkiye Türkçesine “–mAdAn”, “daha - mAmIşken” biçimiyle aktarılır:

Agalarım soguşka ketip kabar çok, eköo teñ üylönü elegeinde ketken (Camiyla: 5)

“Ağabeylerim savaşa gitmiş ve haber yoktu, her ikisi de **daha evlenmemişken** gitmişti.”

III. Edat Grubu Yapısındaki Zarf-fiiller

Edat grubu biçimindeki zarf-fiiller, genellikle –gAn, seyrek olarak da –Ar sıfat-fiil ekine, *başka, kiyin, menen, sayın, soñ* vb. çekim edatlarının gelmesiyle oluşan kelime grupları yapısına sahiptir. Grubun sonunda bulunan edatın yönetimine göre, partisipli edat nesnesi yalın hâlde ya da ayrılma hâlinde olur. Bu yapılarda birinci kılıcı belirtilmek istenirse partisip eklerinden sonra iyelik ekleri getirilir.

III.1. –GAn/ -GOn boydon Yapısındaki Zarf-fiiller

Zarf-fiilin İşlevleri

–GAn/ -GOn boydon yapısındaki zarf-fiiller, temel cümlecğin, zarf-fiil yan cümlecğiyle eş zamanlı olarak gerçekleştiğini belirtirler ve Türkiye Türkçesine “–(y)EREK” yapısıyla aktarılabilirler:

*Men alarga boluşayın dep berkilerge koynumdagı bıçaktı çığara koysom, baykuştar **turpuragan boydon** kaçıp cüröştü.* (Obon 3)

“Ben onlara yardım edeyim diye diğerlerine koynumdaki bıçağı çıkarıversem, zavallılar **tabanları yağlayarak** hızla uzaklaştılar.”

III.2. –GAn/ -GOn sayın Yapısındaki Zarf-fiiller

Zarf-fiilin İşlevleri

–GAn/ -GOn sayın yapısındaki zarf-fiiller, temel cümlecğin eyleminin, zarf-fiil yan cümlesinin eylemine paralel olarak gerçekleştiğini belirtirler ve Türkiye Türkçesine “–DIKÇA” yapısıyla aktarılabilirler:

Birok ulam kattın ayagina cakındagan sayın öñüindögü otu solup, iyilgen kaşı sustaya cıynalat (Camiyla: 22).

“Ancak hep mektubun sonuna yaklaştıkça rengi solup eğilmiş kaşı gevşeyip deriliyor.”

III.3. –GAn/ -GOn soñ Yapısındaki Zarf-fiiller

Zarf-fiilin İşlevleri

–GAn/ -GOn soñ yapısındaki zarf-fiiller, temel cümleciğin, zarf-fiil yan cümleciğinden sonra gerçekleştiğini belirtirler ve Türkiye Türkçesine “-DİKDAN sonra” yapısıyla aktarılabilirler:

Aradan beş yıl ötkön soñ bir top toktolosuñ. (Tamçı 3)

“Aradan beş yıl geçtikten sonra uzunca bir müddet durursun.”

Men caykı kanikulğa çıkan soñ, oşondo da tınçsızdanıp, kayra Taşkentke erte uçup bardım. (Obon: 2)

“Ben yaz tatiline çıktıktan sonra o zamanda huzursuzlaşıp geri Taşkent’e vaktinden önce uçup gittim.”

III.3.4. –GAnDAn/ -GOnDOn başka Yapısındaki Zarf-fiiller

Zarf-fiilin İşlevleri

-GANDAN başka yapısındaki zarf-fiiller, temel cümleciğin, zarf-fiil yan cümleciğinde ifade edilen durum dışında gerçekleşebileceğini ifade ederler ve Türkiye Türkçesine “-MASI dışında”, “-MASINDAN başka” yapılarıyla aktarılabilirler:

Ayal ayızı, nıfas kanı kelgenden başka bardık uçurda namaz okuşu mildet (Tamçı: 49)

“Kadının aybaşı, nıfas kanı gelmesi dışında namaz kılması zorunludur.”

III.5. -GAndAn/ -GOnDOn kiyin Yapısındaki Zarf-fiiller

Zarf-fiilin İşlevleri

–GAndAn/ -GOnDOn kiyin yapısındaki zarf-fiiller, temel cümleciğin zarf-fiil yan cümleciğinden sonra gerçekleştiğini bildirirler ve Türkiye Türkçesine “-DİKTAN sonra” yapısıyla aktarılabilir:

Balanı erezege **cetkirdenden kiyin** uşintip taştap ketişse, ayabay stress boluşat eken (Tamçı: 2)

“Çocuğu ergenliğe **ulaştırdıktan sonra** terkedilse aşırı stres yaparmış.”

III.6. -GAnI/-GOnU menen Yapısındaki Zarf-fiiller

Zarf-fiilin İşlevleri

Bu zarf-fiil, temel cümleciğin, zarf-fiil cümleciğindeki eylemin hı-lafına gerçekleştiğini gösterir ve Türkiye Türkçesine“-MASINA rağmen”, “-sA dA” yapılarıyla aktarılabilir.

Al üy conunan özünçö tütön bolup sanalıp, mal ookatı, çarbagı bölök **bolgonu menen**, çınında biz baarıbız bir üy-bülü bolçubuz.(Camiyla 6)

“O ev dışardan ocak sayılıp mal mülkü, avlu duvarları ile **ayrı ol-masına rağmen**, aslında biz hepimiz bir aile idik.”

III.7. -ArI/-OrU menen Yapısındaki Zarf-fiiller

Zarf-fiilin İşlevleri

Bu zarf-fiil, temel cümleciğin, zarf-fiil yan cümleciğinin gerçekleşmesinden hemen sonra cereyan ettiğini bildirir ve Türkiye Türkçesine “-(y)IncA”, “...Ar -MAZ” biçiminde aktarılabilir:

Daroo üygö **kirerim menen** adegende çoñ kese ayrandı cutup ciberip, ekincisin terezenin tübünö alıp barıp, nan tuurap cedim. (Camiyla: 11)

“Derhal eve **girer girmez** önce büyük kâsedeki ayrıntı içiverip ikincisini pencerenin yanına götürüp ekmek doğrayıp yedim.”

Sonuç

Kırgız Türkçesindeki zarf-fiilleri incelediğimiz bu çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Zarf-fiiller fiil kök veya gövdelerine zarf-fiil eklerinin gelmesiyle oluşurlar ve çatı ekleriyle olumsuzluk eklerinden sonra da gelebilmektedirler.

2. Zarf-fiiller, zarf-fiil yan cümleciklerinin yüklemli unsuru olarak görev yaparlar ve genellikle kendisinden sonra gelen asıl fiilin anlamını değiştirirler.

3. Zarf-fiiller, cümlelerde zaman, sebep, amaç, bağlama vb. ilişkileri ifade eden zarf tümleci olarak kullanılırlar.

4. Zarf-fiiller, kalıplaşarak, işlevce benzediklerinden zarflara, edatlara, bağlaçlara ve kipliklere dönüşme eğilimine sahiptirler.

5. Kırgız Türkçesindeki *-A/-O*; *-Y,-(I)p* ve *-GAnI* ekli zarf-fiillerin Türkiye Türkçesinde görülmeyen önemli bir özelliği kişi ekleri almak suretiyle zaman eki olarak kullanabilmeleridir.

6. *-(I)p* ekli zarf-fiilin asıl işlevi kurduğu zarf-fiil yan cümlecini “ve” anlamıyla temel cümlecige bağlamaktır. Ancak bu zarf-fiil, bağlama göre, tarz, sebep vb. olarak yorumlanabilecek yan cümlecikler de kurar.

7. Bu çalışmada incelediğimiz basit zarf-fiillerden *-A*; *-y*, *-(I)p*, *-sA* zarf-fiil ekleri bazı fonetik ve semantik farklılıklarla Türkiye Türkçesinde de kullanılmaktadırlar. Türemiş zarf-fiil eklerinden yalnızca *-gAnI*, *-GAnçA*, *-mAyInçA* ekleri bazı fonetik değişikliklerle sırasıyla *-(y)All*, *-(y)InçA*, *-mAyIncA* biçimiyle Türkiye Türkçesinde de kullanılmaktadırlar.

8. Kırgız Türkçesindeki *-GAnI* ekinin Türkiye Türkçesindeki karşılığı olan *-(y)All* biçimi Türkiye Türkçesinde sadece zaman anlamıyla kullanılmakta, ekin Kırgızcadaki kullanılan amaç anlamı ise Türkiye Türkçesinde kaybolmuştur.

9. *-GAnçA* ekinin Türkiye Türkçesindeki karşılığı olan *-(y)InçA* biçimi Türkiye Türkçesinde sadece zamanca öncelik anlamıyla kullanılmakta, ekin sınırlama anlamı ise Türkiye Türkçesinde kaybolmuştur.

10. Edat grubu yapısındaki zarf-fiillerin hiç birisi Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır. Ancak bu yapıların kuruluşunda yer alan *-GAn* sıfat-fiil ekinin yerini Türkiye Türkçesinde *-DIK* sıfat-fiil ekine bıraktığı yapılar, benzer işlevlerle Türkiye Türkçesinde de kullanılmaktadır.

KAYNAKÇA

- ABDUVALİYEV, İ. (2008), *Kırgız Tilinin Morfolojyası*, Bişkek.
 AKUNOVA, A. vd. (2009), *Azırkı Kırgız Tili, Morfolojiya*, Bişkek.
 BANGUOĞLU, T. (2000), *Türkiye Türkçesinin Grameri*, TDK, Ankara,
 BİLGEGİL, M. K. (1982), *Türkiye Türkçesi Dilbilgisi*, Dergâh Yay., İstanbul,
 BUSSMANN, H. (1998), *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*, London and New York, Routledge.

- CAPANOV, A. A. (2010), *Til Entsiklopediyası*, Turar, Bişkek.
- DIYKANOV, K.; Kудaybergenov, S. (1957), *Kırgız Tilinin Morfolojiyası*, Frunze.
- DIYKANOV, K.-Kудaybergenov, S. (1987), *Grammatika Kirgizskogo Literaturnogo Yazıka*, Frunze: (GKY),
- GÜRİSOY-NASKALİ, E. (1997), *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu*, TDK, Ankara,
- KASAPÖĞLU ÇENGEL, H. (2005), *Kırgız Türkiye Türkçesi Grameri*, Akçağ, Ankara:
- KOÇ, N. (1992), *Açıklamalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- KORAŞ, H. (2008) Türk Lehçelerinde Hâl Ekleri ve İsim Çekim Ekleri ile Teşkil Edilen (Geçici) Zarf-fiil Şekilleri ve Türkiye Türkçesinde Karşılıkları, *VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı*, 20-25 Ekim 2008 Ankara, Türk Dil Kurumu (Yayımlanmamış bildiri),
- KORKMAZ, Z. (1992), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK, Ankara.
- KUDAYBERGENOV, S. (edit.) (1980), *Kırgız Adabiy Tilinin Grammatikası*, 1. Bölüm Fonetika cana Morfolojiya, İlim, Frunze.
- OMOROV, A.; Osmonova, N. (2004), *Lingvistikalik Terminderdin Sözdük-sprovoçnigi*, Bişkek-Calal-abat,
- ORUZBAYEVA, B. Ö. vd. (edit.) (2009), *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, Avrasya Press. Bişkek.
- ORUZBAYEVA, B. Ö.; Zakirova, V. (1981), *Grammatikalik Terminderdin Kırgızça-Orusça Sözdüğü*, Mektep, Frunze.
- ORUZBAYEVA, B. Ö. (1972), *Lingvistikalik Terminderdin Orusça-Kırgızça Sözdüğü*, İlim, Frunze.
- ÖZKAN, M; Sevinçli, V. (2008), *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, 3F, İstanbul.
- ÖZTÜRK, J. (2002), *Memduh Şevket Esendal'ın İlk Sekiz Hikaye Kitabında Yer Alan Hikâyelerdeki Zarf-fiiller ve Zarf-fiil Grupları*, (Çukurova Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi.), Adana.
- SADIKOV, T.; Sagınbayeva, B. (2010), *Kırgız-Türk Salıştırma Grammatikasının Negizderi*, Bişkek.
- SARTBAYEV, K. K. (edit.) (1958), *Azırkı Kırgız Tili*, Frunze: Kırgız Mambas.
- SEREBRENNİKOV, B; Gadjiyeva, N. (1979), *Sravniyel'no-İstoriçeskaya Grammatika Tyurkskih Yazıkov*, Maarif, Baku.
- TENİŞEV, E. R. (edit.) (1988). *Sravnitel'no-İstoriçeskaya Grammatika Tyurkskih Yazıkov Morfolojiya*. Nauka, Moskva.
- TURSUNOV, A. (1960). *Azırkı Kırgız Tilindegi Çakıldar*. Frunze: Kırgız Mamlakettik Okuu-Pedagogika Basması.
- ÜSÖNALİYEV, S.; İmanaliyev, S. (2010). *Kırgız Tilinin Sprovoçnigi*, Turar, Bişkek.

VARDAR B. (yönetiminde) (1980). *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. TDK, Ankara.

YÜCE, N. (1999), *Gerundien im Türkischen*, Simurg, İstanbul.

Kırgız Türkçesi Örneklerin Alındığı Kaynaklar:

ALIMKUL, Ü. (1973). *Tandalgan Çıgarmalarının Bir Tomduk Cıynagı*. Frunze: Kırgızstan Basması.

AYTMATOV, Ç. (2008). *Camiyla*. Bişkek: Turar.

AYTMATOV, Ç. (2007). *Birinçi Mugalım*. Bişkek.

CUNUSOV, K. (1985). *Menin Doorum*. Frunze: Kırgızstan.

ERALİYEV, S. (1981). *Tandalgan Çıgarmaları*. Frunze: Kırgızstan.

Kırgız Tilinin Tüşündürme Sözdüğü (1969). Frunze.

Obon Gazetesi, sayı: 163. 19 -26. Nisan, 2011.

Tamçı Gazetesi, sayı: 15 (246). 2011.